

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Β' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΟΙ ΣΕΡΡΕΣ

ΚΑΙ Η
ΠΕΡΙΟΧΗ
ΤΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ
ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ
ΜΕΧΡΙ ΤΗ
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Α' ΤΟΜΟΣ

ΣΕΡΡΕΣ 2013

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Θ. ΖΑΧΟΣ

**ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΩΝ ΡΟΜΙΚΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΣΕΡΡΩΝ
ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΣΗΜΗ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (1880-1940)**

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο της μια από τις παλιότερες, αλλά και από τις πιο δυσφημισμένες μερίδες του πληθυσμού του νομού Σερρών, τα μέλη της οποίας ήταν και είναι γνωστά ως Γύφτοι/ισσες, Τσιγγάνοι/ες και Ατσιγγάνοι/ες. Τα τελευταία χρόνια, διάφοροι παράγοντες καταβάλλουν προσπάθειες, ώστε τα άτομα αυτά να προσδιορίζονται με τον μη αρνητικά φορτισμένο όρο Ρομ (Zachos, 2006). Παρότι, το ποιοι είναι οι Ρομ και ποιοι θα πρέπει να συμπεριλαμβάνονται σ' αυτούς/ές παραμένει ένα ανοιχτό ζήτημα¹, εντούτοις, η άποψη που κυριαρχεί θέλει τα άτομα αυτά μέλη ενός λαού χωρίς κράτος, με ινδική καταγωγή, καθώς και με αξιοσημείωτη -σε σχέση με τη διασπορά τους- πολιτιστική ομοιομορφία. Η εν λόγω προσέγγιση αποτελεί τη βάση μιας σειράς θεωριών και αντιλήψεων, οι οποίες επιχειρούν να παράσχουν επαρκή ερμηνευτικά σχήματα για την κοινωνική, την οικονομική και την εργασιακή θέση, το ψυχο-κοινωνικό περιβάλλον, καθώς και τις σχέσεις όσων συμπεριλαμβάνονται στους/στις Ρομ με τις άλλες εθνοτικές ομάδες².

Αυτό που ο συγγραφέας της παρούσας εργασίας έχει κατ' επανάληψη υποστηρίζει (Ζάχος, 2003, 2005 & Zachos, 2006) είναι ότι θα ήταν προτιμότερο και επιστημονικά εγκυρότερο να γίνεται αναφορά σε «ρομικές κοινωνικές ομάδες» ή σε διακριτές μεταξύ τους «ρομικές κοινότητες», έτσι ώστε να αποφεύγεται η άστοχη ενοποίηση, «φυλετικοποίηση» και εθνικοποίηση των ατόμων αυτής της κοινωνικής κατηγορίας³. Μ' αυτό τον τρόπο τίθενται

1. Βλ. για παράδειγμα: (Okely, 1983. Willems, 1997. Stewart, 1997. Lucassen, Willems, Cotar, 1998. Covats 2001. Ζάχος, 2005 και Zachos, 2006).

2. Για μια πιο αναλυτική διαπραγμάτευση αυτών των ζητημάτων βλ. (Ζάχος, 2003 & Ζάχος, 2005).

3. Τα μέλη των ρομικών ομάδων του νομού Σερρών, όπως και της υπόλοιπης Ελλάδας, απέχουν πολύ από το να θεωρηθούν μία ομοιογενής εθνοτική ή εθνοτοπική ομάδα, πόσο μάλλον μια «εθνότητα», αφού αποτελούν μικρές «κοινότητες», οι οποίες στην ιστορική τους διαδρομή δέχτηκαν επιδράσεις τόσο από τις οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις όσο και από τις ιδεολογικές διεργασίες που καθόρισαν την ιστορική πορεία των τοπικών κοινωνιών των οποίων αποτελούν μέλη, καθώς και ευρύτερα του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού.

στο περιθώριο οι επιστημονικά έωλες αντιλήψεις περί μακραίωνης συνέχειας του «ρομικού λαού» και του «ρομικού πολιτισμού», ενώ παράλληλα γίνεται διακριτή η πληθυσμιακή ομάδα αναφοράς. Με άλλα λόγια, αυτό που υποστηρίζεται εδώ είναι ότι η περιφραση «ρομική κοινωνική ομάδα» δεν αποτελεί προσβολή, αλλοίωση της ταυτότητας, αστήρικτο και άδικο ετεροπροσδιορισμό, αφού για λόγους κατανόησης και αναγνώρισης χρειάζεται ένας όρος που να δίνει το στίγμα αυτών των ανθρώπων, οι οποίοι/ες έχουν ορισμένα κοινά πολιτιστικά και ιστορικά χαρακτηριστικά, εξαιτίας των οποίων μάλιστα έχουν υποστεί μια σειρά από διακρίσεις και από ρατσιστικές συμπεριφορές. Είναι ακόμη γεγονός ότι σε ορισμένες περιοχές του νομού Σερρών τα μέλη των ρομικών ομάδων (αυτό)προσδιορίζονται ως «ντόπιοι», ένας όρος που συνδέεται με τον όρο «γηγενείς», τον οποίο χρησιμοποίησαν παλιότερα τα διοικητικά όργανα του ελληνικού κράτους -στις διανομές της αγροτικής γης και όπου αλλού χρειάστηκε- για να διαχωρίσουν τους/τις παλιούς/ές κατοίκους του νομού Σερρών (όπως και άλλων διοικητικών περιοχών της Ελλάδας), δηλαδή τα άτομα που ζούσαν στην περιοχή αυτή πριν από την ένταξή της στο ελληνικό κράτος, από τους/τις νέους/ες κατοίκους της, δηλαδή τους/τις νεοφερμένους/ες πρόσφυγες της Μικράς Ασίας και του Πόντου. Επιπρόσθετα, ο ίδιος όρος («ντόπιοι») χρησιμοποιείται τόσο για τον προσδιορισμό μιας μερίδας του πληθυσμού του νομού Σερρών, των οποίων οι πρόγονοι μιλούσαν κάποια σλαβική διάλεκτο, όσο και για τον προσδιορισμό όσων δεν ανήκουν σε κάποια από τις υπόλοιπες διακριτές (εθνοτοπικές) ομάδες (Βλάχοι/ες, Σαρακατσάνοι/ες, Μικρασιάτες/ισσες, Πόντιοι/ες, Δαρνάκηδες κ.α.). Έτσι, γίνεται αντιληπτό ότι ο όρος αυτός δεν μπορεί να παραπέμπει αποκλειστικά στις ρομικές ομάδες και γι' αυτό δεν χρησιμοποιείται στην παρούσα εργασία.

Η ιστορική παρουσία των ρομικών ομάδων στο νομό Σερρών

Η κοινωνική ιστορία των ρομικών ομάδων του νομού Σερρών προσκρούει στην έλλειψη πηγών, η οποία οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι η ιστοριογραφία είχε ως βασικό της μέλημα την παρουσίαση αποδείξεων για τη διαχρονική παρουσία του ελληνικού έθνους στην περιοχή και για την ελληνικότητα των κατοίκων του και γι' αυτό αποσιώπησε την ύπαρξη και την πορεία των εθνοτικά «διαφορετικών» πληθυσμιακών ομάδων. Αρνητικό ρόλο έπαιξε ακόμη, η αδυναμία/απροθυμία της συλλογικής μνήμης των ρομικών ομάδων του νομού Σερρών να συνεισφέρει στην ικανοποιητική απάντηση των ερωτημάτων που αφορούν στο παρελθόν τους, αφού είναι πιθανόν να βάρυνε περισσότερο η επιθυμία των μελών τους -ιδιαίτερα των νεότερων- να απαλλαγούν από τις αρνητικά φορτισμένες μνήμες και να επιτύχουν μια ομαλή συμβίωση με τα μέλη των υπόλοιπων ομάδων.

Σύμφωνα με την παράδοση, οι Οθωμανοί μπέηδες των Σερρών έφεραν πριν από πολλά χρόνια τους/τις προγόνους των μελών των ρομικών ομά-

δων από την Αίγυπτο για να καλλιεργήσουν τα τσιφλίκια τους. Τα πρώτα γραπτά τεκμήρια της ρομικής παρουσίας στην περιοχή των Σερρών τοποθετούνται στο δεύτερο μισό του 15^{ου} ⁴ και στο 16^ο αιώνα⁵, ενώ συγκεκριμένες μαρτυρίες (Καφταντζής, 1989: 37, 65 & 92) φανερώνουν τη δραστηριοποίησή τους στην περιοχή των Σερρών κατά τη διάρκεια της δεύτερης περιόδου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (από το 17^ο αιώνα και εντεύθεν). Την περίοδο αυτή, η σύνδεση της οικονομικής ζωής της οθωμανικής αυτοκρατορίας με αυτή των Δυτικοευρωπαϊκών χωρών προκάλεσε ορισμένες σημαντικές αλλαγές στον τρόπο και στους ρυθμούς της αγροτικής παραγωγής, στο πλαίσιο των οποίων θα πρέπει να ενταχθεί και η προσπάθεια της Οθωμανικής διοίκησης να οδηγήσει διάφορες ρομικές ομάδες στη μόνιμη εγκατάσταση σε αγροτικές περιοχές (Darby et al, 1944: 365 & Marushiakova. Popov 2001:28)⁶.

Η εικόνα της ρομικής παρουσίας στην περιοχή των Σερρών γίνεται πιο καθαρή κατά το 19^ο αιώνα, όταν έλαβαν χώρα σημαντικά οικονομικά και κοινωνικά γεγονότα. Συγκεκριμένα, την περίοδο αυτή η βαθμιαία εξαφάνιση της παραγωγής του βαμβακιού και του ρυζιού, δηλαδή των δύο σημαντικότερων μονοκαλλιεργειών του κάμπου των Σερρών, οδήγησε στην αποσύνθεση των τσιφλικιών και στη συγκέντρωση της πλειοψηφίας του πληθυσμού στις ορεινές περιοχές. Τότε η Οθωμανική διοίκηση, στο πλαίσιο της προσπάθειας εκσυγχρονισμού και ανόρθωσης της φθίνουσας αγροτικής της οικονομίας, έλαβε δύο σημαντικά μέτρα, τα οποία είχαν άμεσο αντίκτυπο στη ζωή και τις δραστηριότητες των μελών των ρομικών ομάδων: Με το πρώτο από αυτά απελευθερώνονταν όλοι οι δουλοπάροικοι της αυτοκρατορίας, ενώ με το δεύτερο αναγνωριζόταν η ιδιοκτησία επί τμημάτων της γης⁷. Με τις αλλαγές αυτές σημειώθηκαν μεγάλες μετακινήσεις των πρώην

4. Πρόκειται για μια καταγραφή (μόνο) των φορολογούμενων πληθυσμών στις Σέρρες, στην οποία εμφανίζονται 3.149 Χριστιανοί (44,8%), 3.420 Μουσουλμάνοι (48,6%), 270 Εβραίοι (3,8%) και 195 Ρομ (2,8%), βλ. (Καραναστάση, 1991: 222).

5. Πρόκειται για ένα συνοπτικό απογραφικό κατάστιχο (*mucmel sayim defteri*), για τους πληθυσμούς που κατοικούσαν στην Οθωμανική αυτοκρατορία κατά το δέκατο έκτο αιώνα και «στην αμέσως προηγούμενη εποχή» όπου καταγράφονται 252 οικογένειες Ρομ στο Σιδηρόκαστρο και 186 οικογένειες στις Σέρρες (Ζεγκίνη, 1994: 40).

6. Ένα ζήτημα που δεν έχει διερευνηθεί ακόμη αφορά στις ιδιαίτερες συνθήκες κάτω από τις οποίες οι εξελίξεις αυτές συνδέονται με τη δραστηριοποίηση των ρομικών ομάδων στην περιοχή των Σερρών.

7. Η ιδιοκτησία αναγνωριζόταν από τα άρθρα 130 και 131 του οθωμανικού νόμου του 1858, υπό δύο αυστηρές προϋποθέσεις: Σύμφωνα με την πρώτη, ο τσιφλικούχος έπρεπε να είχε στην κατοχή -την ημέρα υπογραφής του νόμου- και να ήταν σε θέση να χρησιμοποιήσει ολόκληρη την έκταση της οποίας διεκδικούσε την κυριότητα, ενώ έπρεπε ακόμη -σύμφωνα με τη δεύτερη προϋπόθεση- να εξασφαλίσει όχι μόνον τα καλλιεργητικά μέσα αλλά και τους/τις καλλιεργητές/τριες της γης, δηλαδή έπρεπε να φέρει και να εγκαταστήσει στο τσιφλίκι ξένους ως προς την περιοχή αγρότες, αφού οι πρώην δουλοπάροικοί του είχαν

δουλοπάροικων σ' ολόκληρη τη Βαλκανική χερσόνησο, μέσα στις οποίες θα πρέπει να ενταχθεί και η άφιξη διαφόρων ρομικών ομάδων στην περιοχή των Σερρών⁸, οι οποίες προήλθαν από τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία, την Αλβανία αλλά και από άλλες περιοχές του ανατολικού τμήματος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁹. Ο κύριος όγκος αυτών των ομάδων φαίνεται ότι κατευθύνθηκε προς τα τσιφλίκια του κάμπου των Σερρών, στα οποία έγιναν κολίγοι και παρακεντέδες (δούλοι). Άλλες ρομικές ομάδες δημιούργησαν ξεχωριστούς οικισμούς κοντά στα τσιφλίκια, με τα οποία τα μέλη τους διατηρούσαν μια χαλαρή και περιστασιακή/εποχιακή εργασιακή σχέση, ενώ παράλληλα καταγίνονταν με την καλαθοπλεχτική, δηλαδή με την κατασκευή κοφινιών και ψαθών, καθώς και με τη συλλογή και τη διάθεση των καλαμωτών¹⁰. Τέλος, τα μέλη άλλων ρομικών ομάδων ανέπτυξαν εργασιακές δραστηριότητες, από τις οποίες άλλες ανήκουν στην κατηγορία των θεωρούμενων ως ρομικών επαγγεμάτων και άλλες όχι¹¹.

Το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, στην περιοχή των Σερρών υπήρχαν 59 ελευθεροχώρια και 56 τσιφλίκια (Βεργόπουλος, 1975: 109), τα περι-

ελευθερωθεί (Αναλυτικότερα βλ. Βεργόπουλος, 1975).

8. Σύμφωνα με προφορικές συνεντεύξεις μελών ρομικών ομάδων στο συγγραφέα της παρούσας εργασίας, την περίοδο αυτή μετακινήθηκαν προς την περιοχή των Σερρών: α) Οι πρόγονοι των ρομικών ομάδων της Ηράκλειας και του Ποντισμένου, οι οποίοι/ες, αφού έζησαν για ένα διάστημα στην περιοχή της Νιγρίτας, εγκαταστάθηκαν τελικά στην περιοχή της Τζουμαγιάς. Την ίδια άποψη κατέθεσε σε συνέντευξή του και ο γνωστός -έξω από τα όρια του νομού Σερρών- ζουρνατζής και αρχιμουσικός του Δήμου Ηράκλειας Δημήτρης (Μήτσος) Χίντζος (Τζανακάρη, 1981: 13-17), β) Τα μέλη της ρομικής κοινότητας του συνοικισμού Φλωρίνης της πόλης των Σερρών, των οποίων οι πρόγονοι, αφού εγκαταστάθηκαν για κάποιο διάστημα στην περιοχή του Αχινού τελικά κατέληξαν στην πόλη των Σερρών.

9. Οι γλωσσικές διαφορές των ρομικών ομάδων του νομού Σερρών αποτελούν αποδεικτικό στοιχείο της ετερογένειας και της διαφορετικής τους προέλευσης, αφού τα μέλη ορισμένων από αυτές δεν ομιλούν ούτε καν γνωρίζουν τη Ρομανές, αλλά έχουν ως μητρική τους γλώσσα είτε τη Βουλγάρικη είτε την Τουρκική.

10. Τα προϊόντα αυτά ήταν απαραίτητα στην αγροτική οικονομία της εποχής, αφού τα κοφίνια χρησιμοποιούνταν στην συλλογή του καπνού, της πατάτας, των ψαριών και άλλων προϊόντων, ενώ οι καλαμωτές ήταν απαραίτητες για τις πρόχειρες καλύβες και για τις στέγες των σπιτιών.

11. Ρομικά θεωρούνται τα επαγγέλματα του σιδερά και του μουσικού, καθώς και του συντηρητή διάφορων οικιακών μεταλλικών αντικειμένων, με τα οποία ασχολήθηκαν τα μέλη των ρομικών κοινοτήτων της περιοχής των Σερρών, όπως φαίνεται σήμερα από τα επίθετα ορισμένων από αυτούς/ές. Οι συνθήκες σε ορισμένες από αυτές τις εργασίες απαιτούσαν συνεχείς μετακινήσεις, γεγονός στο οποίο ίσως οφείλεται η παρουσία στην περιοχή των Σερρών ενός σημαντικού αριθμού νομάδων ρομικής προέλευσης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (Κ'ρον, 1996: 476-486). Εντούτοις, άλλα μέλη των ρομικών κοινοτήτων του νομού, όπως η πλειοψηφία των κατοίκων του παλιού Μπαϊραχτάρ (Φλάμπουρου), αλλά και αρκετοί από τους κατοίκους του Φυτοκίου (Ανθής) και του Πύργου (Μαυροθάλασσας) είχαν διαφορετικές κύριες ασχολίες όπως η αλιεία στην λίμνη του Αχινού και η συλλογή των βαλτωδών προϊόντων.

σότερα από τα οποία αντιμετώπιζαν οξυμένα προβλήματα βιωσιμότητας. Ιδιαίτερα τα τσιφλίκια που βρίσκονταν γύρω από την (τότε) λίμνη του Αχινού αντιμετώπιζαν ακόμη μεγαλύτερα προβλήματα, αφού οι καλλιέργειές τους πλήττονταν από τις πλημμύρες του Στρυμόνα¹², ενώ οι ρομικής¹³ και βουλγαρικής καταγωγής καλλιεργητές/τριές τους, εκτός από τις δυσκολίες της εργασίας τους, είχαν να αντιμετωπίσουν τις λάσπες, τους βούρκους, τα στάσιμα νερά και τη θανατηφόρα ελονοσία. Οι κολίγοι διέμεναν σε καλύβες, οι οποίες ήταν φτιαγμένες από καλάμια και χώμα και συγκεντρωμένες -σε χαμηλότερο έδαφος- γύρω και από το διώροφο πύργο του τσιφλικιά ή του επιστάτη του, έτσι ώστε ο «αφέντης» να έχει τη δυνατότητα να τους/τις ελέγχει. Οι συνθήκες διαβίωσης αυτών των ανθρώπων ήταν ιδιαίτερα αντίξοες, γεγονός που οδήγησε τον Μητροπολίτη Ξάνθης Καλλίνικο (Ευτυχίδη) το β' να υποστηρίξει ότι η ζωή των κολίγων του τσιφλικιού Μουνούχ (Μαυροθάλασσα) ήταν χειρότερη από αυτή των ειλωτών, επειδή αυτοί/ές «καματούσι υπό του βάρους των χρεών και ενδεχομένως αδυνατούσι απελευθερωθώσιν· αποζώσιν αθλίως εκ των ψυχίων της πλουσίας αυτού εσοδίας, δι ο και δυστυχώς κατέστησαν αυτοί τούτο ηλίθιοι, τουτ' αυτό δε ρητέον και περί του Μουνούχι» (Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών στο εξής Α.Υ.Ε. 1876).

Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα όμως, η ήδη χειμαζόμενη οικονομική και κοινωνική ζωή του νομού Σερρών δέχτηκε νέο πλήγμα από τη διαμάχη της Ελλάδας με τη Βουλγαρία και τη Σερβία για τα εδάφη της Μακεδονίας, στο πλαίσιο της οποίας έγιναν από διάφορους φορείς και άτομα απογραφές του πληθυσμού, οι οποίες, παρά τη μεροληπτική τοποθέτηση των συγγραφέων τους σε σχέση με τους/τις ομοεθνείς τους, σήμερα αποτελούν ένα χρήσιμο και καλό εργαλείο για την ιστορική πορεία των ρομικών ομάδων της περιοχής των Σερρών (Zachos, 2006). Οι σημαντικότερες από αυτές έγιναν¹⁴:

1) Από Ανώνυμο (1886: 158-166) συγγραφέα, ο οποίος σε άρθρο του στο περιοδικό «Ημερολόγιον της Ανατολής» κατέγραψε 6 Αθιγγανόφωνα τσι-

12. Οι δυσκολίες αυτές οδήγησαν πολλούς από τους Τούρκους ιδιοκτήτες τους να πουλήσουν τα εν λόγω τσιφλίκια σε Εβραίους ή σε Έλληνες (Βακαλόπουλου, 1992: 188 & 264), ενώ ανάγκασαν τις διοικητικές αρχές να μελετήσουν το ενδεχόμενο λήψης δραστηκών μέτρων για την ανακούφιση της περιοχής και των ανθρώπων της. Σ' αυτό το πλαίσιο, το 1880 εκπονήθηκε το πρώτο σχέδιο αποξήρανσης της λίμνης του Αχινού (Πέννα, 1973: 91-114).

13. Μέλη ρομικών ομάδων χρησιμοποιούνταν για την καλλιέργεια των κτημάτων και στη Ρουμανία, όπου μάλιστα τα άτομα αυτά δεσμεύονταν με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην μπορούν να φύγουν από το κτήμα χωρίς την άδεια του ιδιοκτήτη ή των ανθρώπων (S. Stefanescu, D. Mîoc και H. Chirca, «Η εξέλιξη της φεουδαλικής προσόδου σε εργασία στη Βλαχία και στη Μολδαβία από το ΙΔ' ως το ΙΗ' αιώνα», όπως καταγράφεται στο: [Ασδραχά, 1979: 169-170 & 182]).

14. Για μια αναλυτική παρουσίαση των σημαντικότερων απογραφών κατά οικισμό, βλ. Πίνακες 1, 2 & 3.

φλίκια στην περιοχή των Σερρών, τα οποία κατοικούνταν από 847 άτομα.

2) Από τον ταγματάρχη του ελληνικού στρατού Νικόλαο Σχινά (1886), ο οποίος στο οδοιπορικό του κατέγραψε:

Καζάδες (Διαμερίσματα)	άτομα ρομικής προέλευσης		
	χριστιανοί	μωαμεθανοί	σύνολο
Σερρών ¹⁵	2000	1400	3400
Δεμίρ - Χισάρ (Σιδηροκάστρο)	700		
Ζίχνης	580		
Μελενικίου	-	1200	1200
σύνολο περιοχής Σερρών	3280	2600	5880

3) Από τον (πρώην γυμνασιάρχη Σερρών) Παπαγεωργίου (1988: 84), ο οποίος στο βιβλίο του, το οποίο πρωτοεκδόθηκε το 1894, κατέγραψε ρομική παρουσία σε 12 χωριά της περιοχής των Σερρών.

4) Από το Σέρβο εθνογράφο Gorcenic (1889: 380), ο οποίος κατέγραψε 1800 Τσιγγάνους/ες στον καζά των Σερρών (επαρχίες Σερρών και Βισαλτίας σήμερα) και 700 στον καζά της Ζίχνης.

5) Από τον Βούλγαρο Κ'ησον (1996: 476-486), το βιβλίο του οποίου πρωτοεκδόθηκε το 1900, ο οποίος κατέγραψε 4563 άτομα ρομικής προέλευσης σε σύνολο 103.121 κατοίκων της περιοχής των Σερρών.

6) Από τον Έλληνα περιηγητή Ζώτο Μολοσσό (1903: 398-403), ο οποίος στις αρχές του 20^{ου} αιώνα πέρασε από το Δεμίρ - Χισάρ (Σιδηροκάστρο) και κατέγραψε 200 Τουρκικές και Αθιγγανικές οικογένειες.

7) Από το Βούλγαρο Brancoff (1905: 188-189 & 198-203), ο οποίος σε 19 χωριά, σε 2 ημιαστικές περιοχές, σε έναν ξεχωριστό συνοικισμό της πόλης των Σερρών και μέσα στην πόλη των Σερρών κατέγραψε συνολικά 2650 άτομα ρομικής προέλευσης.

8) Από τον Αθανάσιο Χαλκιόπουλο (1910: 47-51), ο οποίος με βάση την Τούρκικη απογραφή του 1905 (του Χιλμί Πασά) κατέγραψε 1500 περίπου άτομα ρομικής προέλευσης, τα οποία διέμεναν σε 14 χωριά του Καζά των Σερρών (επαρχίες Σερρών και Νιγρίτας).

9) Από τον Φιλιππίδη (1906), ο οποίος έκανε αναφορά σε 2650 άτομα ρομικής καταγωγής στον Καζά Σερρών, 2220 άτομα στο Δεμίρ - Χισάρ, 200 άτομα στο Πετρίτσι και 710 στη Ζίχνη.

10) Από Στατιστική Απογραφή της Επιτελικής Υπηρεσίας του Ελληνικού Στρατού για τον πληθυσμό του νομού Σερρών, σύμφωνα με την οποία κατά την προ της ένταξης της περιοχής των Σερρών στο ελληνικό κράτος περίοδο (1912) φαίνεται ότι άτομα ρομικής προέλευσης κατοικούσαν σε 3 οικισμούς¹⁶. Εντούτοις, στην επόμενη καταμέτρηση της ίδιας υπηρεσίας, η

15. Οι επαρχίες Σερρών και Βισαλτίας καταλαμβάνουν σήμερα τις εκτάσεις στις οποίες εκτεινόταν ο καζάς των Σερρών.

16. Σε υποσημείωση καταγράφεται ρομική παρουσία στο Βερνάρι (Παραλίμνιο), στο

οποία όμως πραγματοποιήθηκε μετά την ένταξη της περιοχής στο ελληνικό κράτος (1915), δεν υπάρχει καμιά ένδειξη ρομικής παρουσίας, ούτε καν στους οικισμούς που -σύμφωνα με την ίδια υπηρεσία- τα άτομα αυτά διέμεναν πριν από τρία χρόνια.

Τα ελληνικά σχολεία και οι εκκλησίες

Η στάση του ελληνικού κράτους έναντι των ρομικών ομάδων της Μακεδονίας εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της πολιτικής του έναντι των εθνοτικά διαφορετικών ομάδων και καθορίστηκε από ένα συνδυασμό παραγόντων, οι κυριότεροι από τους οποίους αφορούν στην τότε κυρίαρχη εθνικιστική ιδεολογία, στις επιρροές του διαφωτισμού και στις εδαφικές βλέψεις των όμορων βαλκανικών κρατών¹⁷.

Πριν από την ένταξη της Μακεδονίας στην Ελλάδα, η ελληνική πλευρά θεωρούσε «δικούς/ές» της όλους/ες τους κατοίκους της, οι οποίοι/ες ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι και πατριαρχικοί και γι' αυτό το λόγο εστίασε τις προσπάθειές της στην ενίσχυση ή στη δημιουργία (του) εθνικού φρονήματος των κατοίκων των διεκδικούμενων εδαφών της οθωμανικής αυτοκρατορίας, μέσω της εξάπλωσης ενός δικτύου σχολείων και εκκλησιών¹⁸. Η ανάδειξη της θρησκείας σε καθοριστικό κριτήριο ένταξης στους ομοεθνείς πληθυσμούς, τους οποίους το ελληνικό κράτος υποστήριζε και προστάτευε αφού η παρουσία τους θεμελιώνει τις εδαφικές του βλέψεις, αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για τη συμπερίληψη των μελών αρκετών ρομικών ομάδων της περιοχής των Σερρών στην κατηγορία των «ημέτερων». Έτσι, ο Έλληνας πρόξενος των Σερρών Σαχτούρης, σε έκθεση του το 1908 (Α.Υ.Ε., 1908: 8) εξέφρασε την ικανοποίησή του για τον «εξελληνισμό» των «αθίγγανων» του τσιφλικιού της Μπάνιτσας (Συμβολής), ενώ στις περισσότερες από τις απογραφές που έγιναν από Έλληνες (βλ. προηγούμενο κεφάλαιο) ολόκληρα χωριά που κατοικούνταν αποκλειστικά από ρομικές ομάδες συμπεριλήφθηκαν στο ελληνικό χριστιανικό στοιχείο. Ένα ακόμη επιβεβαιωτικό στοιχείο παρέχεται από τη μέριμνα των μητροπολιτών για τις θρησκευτικές ανάγκες του ποιμνίου των καθαρά ρομικών οικισμών¹⁹.

Για την ίδρυση και την εύρυθμη λειτουργία των ελληνικών σχολείων στις υπό διεκδίκηση περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας μεριμνούσε

Ερνίκιοϊ (Ποντισμένο) και στο Καβακλή (Λευκώνα).

17. Για το ζήτημα αυτό, βλ. (Ζάχου, 2003).

18. Η ρευστότητα της «εθνικής συνείδησης» ορισμένων πληθυσμών της Μακεδονίας (Yeager, 1979 & Καρακασίδου, 2000), ήταν ένα ζήτημα που απασχόλησε τον Έλληνα πρόξενο των Σερρών Σαχτούρη (Α.Υ.Ε., 1907: 4), ο οποίος σε έγγραφό του προς το Υπουργείο των Εξωτερικών εξέφρασε την άποψη ότι όποια χώρα θα επικρατήσει τελικά σ' αυτή την περιοχή θα «δώσει τον οριστικόν τύπον της εθνικότητος» στους/στις κατοίκους της.

19. Βλ. για παράδειγμα την έκδοση αδειών γάμου σε κατοίκους του καθαρού ρομικού οικισμού Μπαϊραχτάρ Μαχαλά στα 1882 (Αγγελόπουλου, 1995: 155-166).

ο «Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως» (1861) και στη συνέχεια η «Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης» (1871), καθώς και ο «Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων» (1869) σε συνεργασία με τους κατά τόπους Μητροπολίτες και τις προξενικές αρχές²⁰. Δέκα χρόνια πριν την ένωση της Μακεδονίας με την Ελλάδα, το 1903, φαίνεται ότι λειτουργούσε ελληνικό σχολείο στο Ερνί Κιόι (Ποντισμένο)²¹, η συντήρηση του οποίου, όπως και της (πατριαρχικής) εκκλησίας του οικισμού, από 80 περίπου ρομικές οικογένειες απέσπασε δύο χρόνια αργότερα (1905) τα ευνοϊκά σχόλια του Έλληνα περιηγητή Χατζηκυριακού (1962). Εντούτοις, τρία μόλις χρόνια αργότερα, το σχολείο αυτό καταγράφηκε από τον συντάκτη σχετικού πίνακα που απεστάλη στο Υπουργείο των Εξωτερικών της Ελλάδας (Α.Υ.Ε., 1908β) ως αμφισβητούμενο που «μάλλον κατωχυρώθηκαν υπέρ υμών», γεγονός που δείχνει ότι οι αλλαγές στην κατοχή και στη λειτουργία σχολείων και εκκλησιών μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων δεν ήταν σπάνιες, καθώς και ότι οι δύο χώρες απέδιδαν μεγάλη σημασία στην επικράτησή τους στον ιδεολογικό τομέα. Ελληνικό δημοτικό σχολείο φαίνεται ότι λειτούργησε κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους (1903-4) στο ρομικό οικισμό της Μπάνιτσας (σήμερα Συμβολή) (Ξανθάκη, 1955, Πούπουρα, 1973), ενώ το 1906 λειτούργησε ξεχωριστό σχολείο για τα παιδιά ρομικής προέλευσης της Τζουμαγιάς (Ηράκλειας), στο οποίο μάλιστα φοιτούσαν τριάντα μαθητές (Α.Υ.Ε., 1906).

Η πολιτική της συμπερίληψης των μελών των ρομικών ομάδων στους πληθυσμούς ελληνικών συμφερόντων επιβεβαιώνεται και από την ίδρυση δημοτικών σχολείων στα καθαρά ρομικά χωριά Μπαϊραχτάρ και Δοξόμπους. Ο πρόξενος των Σερρών μάλιστα, σε έγγραφο της 24ης/6/1911, με το οποίο ζήτησε από την επιτροπή ευαγών σκοπών την ίδρυση σχολείων στους προαναφερθέντες οικισμούς, αποκαλεί τους/τις κατοίκους τους «ημετέρους», «μη δυνάμενους» να υποστηρίξουν οικονομικά τη λειτουργία σχολείων (Α.Υ.Ε., 1911). Η επιτροπή ανταποκρίθηκε στο αίτημα του προξένου και έτσι τα σχολεία του Δοξόμπους και του Μπαϊραχτάρ λειτούργησαν από την αμέσως επόμενη σχολική περίοδο 1911-1912 (Α.Υ.Ε. 1911β). Κατά τη διάρκεια του ίδιου σχολικού έτους (1911-1912) λειτούργησαν δημοτικά σχολεία στην Κακαράσκα (Αγία Ελένη), στο Καβακλή (Λευκώνας), στο Αλημπέκιοϊ (ρομικός συνοικισμός της πόλης των Σερρών), όπου πλειοψηφούσαν τα μέλη των ρομικών ομάδων (Α.Υ.Ε. 1911β).

Το «αγροτικό» ζήτημα

Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των τσιφλικιών στη μετά οθωμανική εποχή

20. Ο Καφταντζής (1993: 85) αναφέρει ότι κατά την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα το Ελληνικό Προξενείο των Σερρών ανέλαβε τη διοικητική ευθύνη της λειτουργίας των σχολείων, ενώ πρόεδρος των σχολικών εφοριών ορίστηκε ο τοπικός Μητροπολίτης.

21. Στο χάρτη με τα ελληνικά σχολεία βλ.: P. Contoyiannis, *Cartes des Ecoles Chretiennes*, Paris 1903.

αποτελέσει ένα ακόμη σημαντικό ζήτημα στη διαμάχη Ελλάδας και Βουλγαρίας για τον προσεταιρισμό των κατοίκων των περιοχών της Μακεδονίας που διεκδικούσαν και οι δύο πλευρές. Η βουλγαρική διοίκηση, αντιλαμβανόμενη τη σημασία που είχε για το σύνολο των κατοίκων της Μακεδονίας ή τουλάχιστον για όσους/ες από αυτούς/ες δεν είχαν ακόμη αναπτύξει ισχυρά εθνικά αισθήματα, η επαγγελία της διανομής της αγροτικής γης στους/στις ίδιους/ες τους/τις καλλιεργητές/τριές τους, αγόρασε ορισμένα από τα τουρκικά τσιφλίκια της Μακεδονίας, τα οποία στη συνέχεια διέθεσε στους/στις πρώην κολίγους τους. Για τους αγροτικούς πληθυσμούς της περιοχής, ανεξάρτητα από εθνικότητα, η προοπτική της απαλλαγής της παραγωγής τους από την αφαίμαξη των τσιφλικιάδων αποτελούσε μια ανέλπιστα και ιδιαίτερα θετική εξέλιξη, η οποία δεν άφηνε βέβαια αδιάφορους/ες ούτε και τους/τις μικροκαλλιεργητές/τριες των ορεινών χωριών.

Η ελληνική πλευρά, παρότι ορισμένοι παράγοντες της αντιλήφθηκαν την κρισιμότητα του ζητήματος²², περιορίστηκε σε αμυντικές προτάσεις, όπως η αγορά των τουρκικών τσιφλικιών από πλούσιους Έλληνες ιδιώτες²³. Οι λύσεις αυτές όμως, στόχευαν απλά και μόνον στην απομάκρυνση του κινδύνου του «βουλγαρισμού» και δεν ήταν δυνατόν να ικανοποιήσουν τον αγροτικό πληθυσμό και άρα, ούτε να «τονώσουν» τα εθνικά αισθήματα των Ελλήνων κατοίκων, ούτε και να συμβάλουν στον προσεταιρισμό των εθνικά «ουδέτερων»/«επαμφοτερίζοντων» πληθυσμών της περιοχής. Η αδυναμία της ελληνικής διοίκησης να ανταποκριθεί με επιτυχία στη βουλγαρική κίνηση εκπορευόταν από τη μακροχρόνια διαμάχη μεταξύ οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων γύρω από την επίλυση του αγροτικού ζητήματος²⁴. Το εν λόγω ζήτημα δημιουργήθηκε μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα (1881) και αφορούσε ακριβώς το ιδιοκτησιακό καθεστώς των πρώην τσιφλικιών, τα οποία διεκδικήθηκαν από τους άκληρους καλλιεργητές/τριές τους και από διάφορους πλούσιους μεγαλοαστούς²⁵. Παρά την ένταση και οξύτητα του προβλήματος, οι πολιτικοί του ελληνικού κράτους

22. Τη σοβαρότητα του ζητήματος και το διαγραφόμενο κίνδυνο για την ελληνική πλευρά επεσήμανε στην κεντρική διοίκηση ο Έλληνας πρόξενος των Σερρών (Α.Υ.Ε., 1907: 10), ο οποίος σε αναφορά του προς τους προϊστάμενους του προέβη στην εκτίμηση ότι μ' αυτό τον τρόπο οι Βούλγαροι μετέτρεπαν τα πρώην Τουρκικά τσιφλίκια σε δικά τους χωριά.

23. Η πρόταση αυτή έγινε από τον (τότε) απεσταλμένο της ελληνικής κυβέρνησης στην περιοχή της Μακεδονίας Τσορμπαντζόγλου (Α.Υ.Ε., 1904) και υποστηρίχθηκε από τον πρόξενο των Σερρών Σαχτούρη (Α.Υ.Ε., 1907β: 10).

24. Για το Αγροτικό ζήτημα, βλ. (Ελευθεριάδη, 1915. Ζολώτα, 1934. Στεφανίδη, 1948. Βεργόπουλου, 1975. Μηλιού, 1988).

25. Οι τίτλοι ιδιοκτησίας των τσιφλικιών, τους οποίους παρουσίασαν ορισμένοι τουλάχιστον από τους πλούσιους διεκδικητές τους, αμφισβητήθηκαν έντονα γιατί θεωρήθηκαν (πιθανά) προϊόντα δωροδοκίας των υπαλλήλων του κτηματολογίου της οθωμανικής διοίκησης και καταχρήσεων σε βάρος της γης του δημοσίου και των απλών χωρικών (Ελευθεριάδη, 1915: 21 & 28).

απέτυχαν να δώσουν ικανοποιητική λύση για τους/τις αγρότες/ισσες και το θέμα έμεινε ανοιχτό για σαρανταπέντε περίπου χρόνια. Εντούτοις, μετά την ένωση της Ηπείρου, της Μακεδονίας και της Θράκης με την Ελλάδα (1912-1913), η ελληνική κυβέρνηση για να μην προσθέσει νέες παραμέτρους στο ήδη υπάρχον πρόβλημα απαγόρευσε κάθε μετατροπή των εγγείων σχέσεων στις νέες επαρχίες και κάθε σύσταση νέων εμπράγματων δικαιωμάτων επί του εδάφους (κυριότητα, υποθήκη, δικαίωμα καλλιέργειας και άλλων εργασιών επί της γης κ.λ.π.) (Στεφανίδης, 1948: 236)²⁶. Έτσι, τα περισσότερα τσιφλίκια των νέων επαρχιών πέρασαν στην κατοχή του κράτους και ενοικιάζονταν με δημόσιους πλειστηριασμούς.

Η πίεση των αγροτών, σε συνδυασμό με την προσπάθεια εκβιομηχάνισης του ελληνικού κράτους (Βεργόπουλος, 1975) οδήγησαν στην πρώτη απόπειρα νομοθετικής επίλυσης του Αγροτικού ζητήματος από την προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, η οποία εισήγαγε τον αγροτικό νόμο 1673 του 1917. Ο νόμος αυτός, παρότι δεν έλυσε οριστικά το ζήτημα είχε ευεργετική επίδραση στους/στις αγρότες/ισσες της περιφέρειας της Ανατολικής Μακεδονίας, αφού οι διοικητές και οι γεωπόνοι εκμεταλλεύτηκαν μία διάταξή του, με βάση την οποία -παρά τις μεγάλες αντιδράσεις των κομματικών παραγόντων και των (μεγαλο)ενοικιαστών- ενοικίαζαν τη γη των πρώην τσιφλικιών, έναντι μικρού ποσού, κατευθείαν στους καλλιεργητές της (B., 1922: 15). Η τελική λύση του προβλήματος, μετά από πολλές νομοθετικές μετατροπές δόθηκε με την ψήφιση του Αγροτικού Νόμου της 15ης/11/1926, με τις διατάξεις του οποίου προβλεπόταν η οριστική διανομή της γης στους/στις ακτήμονες αγρότες/ισσες, στους/στις οποίους/ες συμπεριλήφθηκαν και οι ήδη εγκατεστημένοι στην περιοχή πρόσφυγες.

Κοινωνικοοικονομικοί όροι και εκπαιδευτική πραγματικότητα

Το γεγονός ότι οι αγρότες της περιοχής των Σερρών απέκτησαν τίτλους ιδιοκτησίας της γης που κατοικούσαν και της γης που καλλιεργούσαν φαίνεται ότι συνέβαλε στην ενασχόληση πολλών μελών των ρομικών κοινοτήτων του νομού με τη γεωργία, όπως και στην έλευση ορισμένων ακόμη ρομικών ομάδων από άλλες Βαλκανικές χώρες²⁷. Άλλωστε, αυτή ήταν η μόνη λογική επιλογή των ανθρώπων αυτών, η οποία σφραγίστηκε με την

26. Εντούτοις, διάφοροι επιτήδριοι επιχειρήσαν να επωφεληθούν από την έλλειψη ετοιμότητας της διοίκησης στις νέες επαρχίες και από την άγνοια των χωρικών και «έτρεξαν να θησαυρίσουν εις βάρος των ψοφοδεών ακόμη εκ του Τουρκικού ζυγού Νεοελλαδίων» (B., 1922: 14).

27. Την περίοδο αυτή έφτασαν -προερχόμενοι/ες από τη Βουλγαρία- στο νομό Σερρών και εγκαταστάθηκαν στο Πετρίτσι οι πρόγονοι των μελών της ρομικής του κοινότητας, όπως και διάφορες ολιγομελείς ρομικές ομάδες, τα μέλη των οποίων εγκαταστάθηκαν σε χωριά που υπήρχε ήδη ρομική παρουσία.

απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας²⁸.

Οι πληθυσμιακές ανακατατάξεις που συνεχίστηκαν μέχρι περίπου το τέλος της δεκαετίας του 1920 επέφεραν νέες αλλαγές στην σύνθεση των κατοίκων του νομού Σερρών, αφού η συντριπτική πλειοψηφία των Μουσουλμάνων και των βουλγαρόφωνων έφυγε και τη «θέση» της πήρε²⁹ ένας μεγάλος αριθμός προσφύγων από την Α. Θράκη, τη Μ. Ασία και τον Πόντο³⁰. Για την αντιμετώπιση της αύξησης του πληθυσμού μειώθηκαν τα βοσκοτόπια, εκχερσώθηκαν νέες εκτάσεις και η καινούρια γη μοιράστηκε στους παλαιούς και στους/στις νέους/ες κατοίκους. Επιπρόσθετα, από τα μεγάλα παραγωγικά έργα που πραγματοποιήθηκαν στην πεδιάδα των Σερρών κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930, οι κάτοικοί της βγήκαν διπλά κερδισμένοι, αφού απαλλάχτηκαν από τις καταστροφικές πλημμύρες του Στρυμόνα και ταυτόχρονα καρπώθηκαν τα νέα και εύφορα εδάφη που απελευθερώθηκαν (Λοπρέστης, 1932).

Εν τω μεταξύ, η ένταση μεταξύ των Ελλάδας, Σερβίας και Βουλγαρίας παρέμεινε αμείωτη, γεγονός που φαίνεται ότι έπαιξε σημαντικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο το ελληνικό κράτος αντιμετώπισε τους εναπομείναντες εθνοτικά διαφορετικούς του πληθυσμούς, τους οποίους προσπάθησε να αφομοιώσει, χωρίς ωστόσο να δέχεται την ύπαρξή τους³¹. Βασικό εργαλείο στην υλοποίηση της αφομοιωτικής πολιτικής αποτέλεσε η εκπαίδευση και γι' αυτό ιδρύθηκαν δημοτικά σχολεία σε όλα τα χωριά και σε όλους τους οικισμούς του νομού Σερρών, η παρακολούθηση των οποίων ήταν υποχρεωτική³².

28. Αναλυτικότερα γι' αυτό το ζήτημα, βλ. (Zachos, 2006).

29. Έγινε «εγκατάσταση της πλειοψηφίας των προσφύγων σε βουλγαρικά, τουρκικά και βλάχικα χωριά» (Α.Υ.Ε., 1923).

30. Ο αριθμός των προσφύγων στην αρχή της δεκαετίας του 1920 ανέρχονταν σε 24.848 (Βασίλειον της Ελλάδος, 1923β) για να φτάσει στο τέλος της στις 63.844, ενώ ο αντίστοιχος πληθυσμός των γηγενών ανερχόταν στις 84.500 (Λαυρεντίδη, 1969).

31. Μέχρι το 1928 το ελληνικό κράτος είχε πραγματοποιήσει 2 απογραφές του πληθυσμού του, το 1913 και το 1920, στις οποίες όμως δεν υπήρχε καμιά καταγραφή ρομικής ή κάποιας άλλης διαφορετικής ομάδας στο Νομό Σερρών (Βασίλειον της Ελλάδος, 1915 & 1923). Η μόνη αναφορά στον αριθμό των μελών των ρομικών ομάδων του νομού Σερρών γίνεται έμμεσα (καταγραφή της γλώσσας που ομιλούσαν) στην απογραφή του 1928 (Βασίλειον της Ελλάδος, 1935), κατά την οποία ο πληθυσμός του νομού μιλούσε τις παρακάτω γλώσσες:

Επαρχία	Ελληνικά	Τουρκικά	Μακεδονικά	Αθιγγανικά	Αρμένικα	Βλάχικα
Φυλλίδος	88,18 %	7,11 %	1,33 %	1,03 %	1,66 %	0,44 %
Σερρών	84,51 %	7,16 %	3,82 %	2,10 %	0,92 %	0,69 %
Σιντικής	76,52 %	10,47 %	9,90 %	0,90 %	0,77 %	1,29 %
Βισαλτίας	91,67 %	3,66 %	1,74 %	1,09 %	1,46 %	0,30 %
Νομός	84,84 %	7,24 %	4,22 %	1,44 %	1,14 %	0,70 %

32. Οι εκπαιδευτικοί, σε συνεργασία με την αστυνομία, κλήθηκαν να φροντίσουν για την τήρηση του μέτρου, με αυστηρότητα και ζήλο που έφτασαν στο αποκορύφωμά τους κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας.

Εντούτοις, το σχολικό πρόγραμμα, τα μαθήματα, οι τελετές, οι εορτές ήταν προσαρμοσμένα για τα παιδιά που μιλούσαν την ελληνική γλώσσα, ενώ για τα παιδιά που προέρχονταν από διαφορετικά πολιτιστικά περιβάλλοντα δεν λαμβανόταν καμιά ειδική μέριμνα. Ειδικά, οι μαθητές/τριες ρομικής προέλευσης, οι οποίοι/ες στην κυριολεξία έρχονταν σε επαφή με την ελληνική γλώσσα στο νηπιαγωγείο³³, ήταν υποχρεωμένοι/ες στη συνέχεια της σχολικής τους πορείας να τη χρησιμοποιούν (όπως και όσο μπορούσαν) αποκλειστικά, αφού στόχος της επίσημης εκπαίδευσης ήταν η εξάλειψη των «άλλων» γλωσσών, όπως άλλωστε και των τοπικών ιδιωμάτων της ελληνικής γλώσσας. Η αποκλειστική χρήση της ελληνικής στο σύνολο των συναλλαγών των πολιτών με τις κρατικές υπηρεσίες και οργανισμούς (διοικητικές υπηρεσίες, υπηρεσίες πρόνοιας, δικαστήρια, στρατός κ.α.) αποτελούσε άλλωστε κοινή πρακτική πολλών ευρωπαϊκών κρατών μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η οποία έφτασε στο απόγειό της όταν το ελληνικό κράτος απαγόρευσε τη δημόσια χρήση «των ξένων ιδιωμάτων επ' απειλή προστίμων και φυλακίσεων» (Διβάνη, 2000: 116)³⁴.

Η υποχρεωτική φοίτηση σήμαινε ότι τα παιδιά ήταν υποχρεωμένα να μένουν σχεδόν ολόκληρη την ημέρα στο σχολείο. Μ' αυτό τον τρόπο βρισκόνταν σε καθημερινή και συνεχή επαφή με παιδιά που προέρχονταν από άλλες, διαφορετικές από τη δική τους, κοινωνικές ομάδες, με τα οποία η γλωσσική επικοινωνία ήταν δυνατή μόνον μέσω της κοινής νεοελληνικής. Ο συγχρωτισμός αυτός σκόπευε -και πέτυχε μετά από δύο περίπου γενιές- στη δημιουργία μιας νέας «κοινότητας» και στην εμπέδωση της νεοελληνικής εθνικιστικής ιδεολογίας. Στην ίδια κατεύθυνση στόχευαν άλλωστε τόσο οι συμβολικές παραστάσεις (εικόνες που κοσμούσαν τα σχολικά κτίρια, απόδοση τιμής στα σύμβολα) όσο και οι συχνοί εκκλησιασμοί, οι επίσημες τελετές και οι παρελάσεις. Οι τελευταίες, όπως και οι ομιλίες, οι θεατρικές παραστάσεις και οι επισκέψεις των επίσημων ενίσχυαν τον ενοποιητικό ρόλο του σχολείου και ωθούσαν στην ανάπτυξη τόσο του τοπικιστικού/κοινοτικού όσο και του εθνικού αισθήματος. Εντούτοις, οι αντιθέσεις των διαφόρων εθνοτοπικών ομάδων δεν ήταν εύκολο να ξεπεραστούν και έτσι δημιουργήθηκαν πολλά προβλήματα από τη συνύπαρξή τους. Ειδικότερα στα χωριά που κατοικούνταν από μέλη ρομικών ομάδων και από πρόσφυγες, οι σχέσεις των νέων με τους παλιούς κατοίκους ήταν μάλλον εχθρικές, αφού σε αρκετές περιπτώσεις οι πρόσφυγες θεώρησαν υποτιμητική την απόφαση με την οποία η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων επέβαλε

33. Η λειτουργία των νηπιαγωγείων σ' αυτά τα χωριά αποτέλεσε μέριμνα πρώτης προτεραιότητας για τα διοικητικά στελέχη της εκπαίδευσης της εποχής (Ζάχος, 2005 :203).

34. Είναι χαρακτηριστική η ποινή που επιβαλλόταν σε όποιον/α συλλαμβανόταν να μιλάει δημόσια άλλη -εκτός της ελληνικής- γλώσσα στην περιοχή της Νιγηρίας, κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας, ο/η οποίος/α υποχρεώνονταν να φάει μία ρέγκα και στη συνέχεια να πει ένα μπουκάλι ρετσινόλαδο.

αυτή τη συμβίωση και αντέδρασαν, όπως:

1) Όταν οι πρόσφυγες έφτασαν στον Πύργο (Μαυροθάλασσα), στον οικισμό αυτό υπήρχε ήδη δημοτικό σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο «γυφτοδάσκαλος» (Τραυλαντώνης, 1976) και φοιτούσαν παιδιά που προέρχονταν από τη ρομική κοινότητα. Οι πρόσφυγες αρνήθηκαν να στείλουν τα παιδιά τους σ' αυτό το σχολείο και ζήτησαν ν' αποκτήσουν ένα καινούριο, ξεχωριστό σχολείο, με άλλο δάσκαλο, αφού ο «γυφτοδάσκαλος» δεν διέθετε τα τυπικά προσόντα. Το καινούριο σχολείο, το οποίο ιδρύθηκε το 1932 για το σύνολο των παιδιών των κατοίκων της Μαυροθάλασσας συνάντησε την απροθυμία των μελών της ρομικής κοινότητας να στείλουν τα παιδιά τους να φοιτήσουν σ' αυτό και έτσι, για δεκαετίες, η συμμετοχή τους στην επίσημη εκπαίδευση παρέμεινε σε πολύ χαμηλά επίπεδα (Παπασυμεών, 2000: 498).

2) Στη Συμβολή, το 1930 τα μέλη της ρομικής κοινότητας του οικισμού, εξαιτίας της διαμάχης τους με τους/τις νεοφερμένους/ες πρόσφυγες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τον τόπο που κατοικούσαν για 30 τουλάχιστον χρόνια και να ιδρύσουν ένα νέο οικισμό στην απέναντι όχθη του ποταμού Αγγίτη και σε απόσταση 800 μέτρων από τον παλιό (Ξανθάκη, 1955). Οι πρόσφυγες, παρά τον συγκριτικά μικρότερο πληθυσμό τους, πέτυχαν να ιδρυθεί σχολείο στον οικισμό τους το Μάρτιο του 1930, ενώ ο νέος (ρομικός) οικισμός της Συμβολής απέκτησε σχολείο οκτώ χρόνια αργότερα (Κωστή, 1955). Η ένταση μεταξύ των δύο κοινοτήτων διατηρήθηκε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980 και αποτυπώθηκε στο «έθιμο» του πετροπόλεμου, ο οποίος διεξάγονταν ανάμεσα στα παιδιά ρομικής και ποντιακής καταγωγής³⁵.

3) Στη Τζουμαγιά (σήμερα Ηράκλεια) τα μέλη της ρομικής κοινότητας εμποδίστηκαν να συμμετάσχουν ισότιμα στην οικονομική και κοινωνική ζωή της τοπικής κοινωνίας και περιθωριοποιήθηκαν. Συγκεκριμένα, μετά την ολοκληρωτική καταστροφή της κωμόπολης από τους Βουλγάρους, στο νέο οικιστικό σχέδιο, ο ρομικός οικισμός («μαχαλάς») τοποθετήθηκε στην πιο υποβαθμισμένη περιβαλλοντικά περιοχή. Παράλληλα, ενώ στις διανομές του αγροκτήματος της Τζουμαγιάς τα μέλη της ρομικής κοινότητας θεωρήθηκαν επαγγελματίες και κατά συνέπεια απέκτησαν μικρότερο κομμάτι από τη γη που διανεμήθηκε³⁶, σε κανένα και σε καμία από αυτούς/ές δεν δόθηκε χώρος στην αγορά για να στήσει εμπορικό κατάστημα. Τέλος, αναταραχή δημιουργήθηκε όταν τα παιδιά ρομικής προέλευσης αποκλείστη-

35. Η αναφορά αυτή βασίζεται σε προσωπικές αφηγήσεις κατοίκων της Συμβολής.

36. Συγκεκριμένα τους/τις κατέγραψαν ως «καλαθοπλόκους, άκληρους επαγγελματίες», με αποτέλεσμα οι περισσότερες οικογένειές τους να πάρουν από 2 έως 4 στρέμματα, ενώ όσοι/ες είχαν χαρακτηριστεί ως αγρότες πήραν κατά μέσον όρο 16 στρέμματα (Δ/ση Γεωργίας Νομού Σερρών, Φάκελος Ηράκλεια, Πίνακας Διανομής του Αγροκτήματος Ηράκλειας).

καν από το δημοτικό σχολείο της κοινότητας, εξέλιξη που δεν κατάφερε να αποτρέψει ακόμη και ένας εκπρόσωπος του κλήρου που ενδιαφέρθηκε γι' αυτά, ο παπαδάσκαλος Παπασαρακίρος, ο οποίος χάρη στην επιμονή του και αφού χρειάστηκε να μεταβεί ο ίδιος στην Αθήνα για να συναντήσει παράγοντες του ΥΠΕΠΘ, κατέφερε να επιτύχει την έγκριση της λειτουργίας ενός σχολείου, στο οποίο θα φοιτούσαν αποκλειστικά τα παιδιά της ρομικής κοινότητας³⁷.

4) Στο Νεοχώρι, μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 1970, τα άτομα ρομικής προέλευσης ήταν αποκλεισμένα από τη δημόσια ζωή και δεν επιτρέπταν ούτε καν να πλησιάσουν στην πλατεία του χωριού.

Σε άλλα χωριά οι σχέσεις των μελών των ρομικών ομάδων με τους/τις πρόσφυγες και τους/τις άλλους/ες κατοίκους φαίνεται πως ήταν πιο ομαλές: Για παράδειγμα στο Δραβίσκο, στις αρχές του 20ου αιώνα, ο γάμος ενός μεγαλοκτηματία και αργότερα ενός δασκάλου με γυναίκες ρομικής προέλευσης πιθανότατα βοήθησε στην ομαλότερη συμβίωση των κατοίκων. Σε αντίθεση με τα γεγονότα της Μαυροθάλασσας, οι πρόσφυγες που έφτασαν στο χωριό έστειλαν κανονικά τα παιδιά τους στο σχολείο, ενώ η γενική εντύπωση των κατοίκων του χωριού είναι ότι δεν δημιουργήθηκαν ιδιαίτερα προβλήματα από αυτή τη «συμβίωση». Αντίθετα μάλιστα, στα χρόνια που ακολούθησαν έγιναν και άλλοι μεικτοί γάμοι, οι οποίοι συνέβαλαν στο ξεπέραςμα των στερεοτύπων, στη βελτίωση των σχέσεων, και στη δημιουργία «κοινότητας» μεταξύ όλων των κατοίκων του χωριού, οι οποίοι/ες σήμερα δεν κάνουν ταυτοτικές διακρίσεις μεταξύ τους, δεν προσδιορίζουν δηλαδή αλλήλους (τουλάχιστον δημόσια και φανερά) με βάση τη μακρινή καταγωγή του καθενός. Μια αντίστοιχη κατάσταση φαίνεται να επικρατεί και στο Μύρκινος (το παλιό Δοξόμπους), στο οποίο ο πρώτος μεικτός γάμος πραγματοποιήθηκε πριν από σαράντα χρόνια. Στο Λιμνοχώρι, τέλος, οι ιδιαιτερότητες της συνύπαρξης τεσσάρων περίπου ισάριθμων, διαφορετικών όμως μεταξύ τους κοινωνικών ομάδων (Ρομ, Βουλγαρόφωνοι, Θρακιώτες και μερικές οικογένειες Σαρακατσαναίων), φαίνεται ότι οδήγησαν στη αποδοχή των μελών της ρομικής κοινότητας από τους/τις υπόλοιπους/ες και στην ισότιμη σήμερα συμμετοχή τους στην τοπική κοινωνία³⁸.

Η περίπτωση ορισμένων ολιγάριθμων ρομικών οικογενειών (βλ. Πίνακα 2) που διέμεναν σε μικρούς οικισμούς του νομού είναι ενδεικτική των δυσκολιών που αντιμετώπισαν τα μέλη αυτής της κοινωνικής κατηγορίας μετά τις πληθυσμιακές ανακατατάξεις της δεκαετίας του 1920: Τα μέλη των

37. Το εν λόγω περιστατικό ανέφερε σε (ηχογραφημένη) συνέντευξή της στο συγγραφέα της παρούσας εργασίας η κόρη του Παπασαρακίρου και επιβεβαίωσαν ηλικιωμένοι (σήμερα) πρώην μαθητές του εν λόγω παπαδάσκαλου.

38. Τα στοιχεία αυτής της παραγράφου στηρίζονται σε προφορικές συνομιλίες και συνεντεύξεις του συγγραφέα της παρούσας εργασίας με τους/τις κατοίκους των χωριών που αναφέρονται.

ομάδων αυτών αποτελούσαν ισχνές μειοψηφίες και γι' αυτό οι περισσότεροι/ες από αυτούς/ες αναγκάστηκαν να μετακομίσουν σε διπλανά χωριά με ισχυρότερη ρομική παρουσία, ενώ όσοι και όσες παρέμειναν στον τόπο τους απομονώθηκαν και περιθωριοποιήθηκαν.

Συμπερασματικά, οι υποτιμητικές στάσεις και συμπεριφορές σε βάρος των μελών των ρομικών ομάδων και οι απόπειρες καταστρατήγησης των συμφερόντων τους οδήγησαν στην ανάπτυξη ενός αισθήματος αδικίας³⁹ μεταξύ των ατόμων αυτής της κατηγορίας, το οποίο με τη σειρά του παγίωσε την από μέρους τους καχυποψία και προκατάληψη έναντι όλων των υπόλοιπων κατοίκων του νομού. Επιπρόσθετα, όσο μεγάλωνε η διαφορά του βιοτικού επιπέδου των «άλλων» από τα μέλη των ρομικών κοινοτήτων, τόσο αυξάνονταν και τα κρούσματα διακρίσεων και ρατσιστικών συμπεριφορών εις βάρος των τελευταίων, γεγονός που τους/τις ανάγκασε να περιχαρακωθούν και να απέχουν –όχι βέβαια από «πολιτιστική» επιλογή– από τις κοινές κοινωνικές, πολιτιστικές και πολιτικές δραστηριότητες των τοπικών κοινωνιών και της ευρύτερης κοινωνίας του νομού Σερρών.

39. Σε αρκετά χωριά του νομού Σερρών, ακόμη και σήμερα τα μέλη των ρομικών ομάδων έχουν την εντύπωση ότι αδικήθηκαν κατά τη διαδικασία διανομής της αγροτικής γης. Παρότι δεν φαίνεται να έχουν δίκαιο σε ότι αφορά την αντιμετώπισή τους από τους κρατικούς υπαλλήλους, εντούτοις η επιθετική στάση των άλλων κοινοτήτων, αρκετές από τις οποίες προσπάθησαν, όπως στην Ηράκλεια, να «ρίξουν» τις ρομικές κοινότητες της περιοχής τους, εδραίωσαν μεταξύ των ατόμων αυτών το αίσθημα του/της αδικημένου/ης και του/της ριγμένου/ης.

ΠΗΓΕΣ

- A.Y.E., 1876, Φ 78/1, Αναφορά του μητροπολίτη Καλλίνικου β' (Ευτυχίδη).
 A.Y.E., 1904, Έκθεσις Τσορπατζόγλου, Κωνσταντινούπολις 26/8/1904.
 A.Y.E., 1906, ΑΑΚ/ΚΑ, Φάκελος εκθέσεων του Γενικού Επιθεωρητού των ελληνικών σχολείων Δ. Σάρρου, 22/5/1906.
 A.Y.E., 1907, Γενική Έκθεσις Ανατολικής Μακεδονίας - Προξενείο Σερρών.
 A.Y.E., 1907β, Α.Α.Κ./Γ, Φάκελος Γενική Έκθεσις Ανατολικής Μακεδονίας, Ετήσια Γενική Έκθεσις Προξενείου Σερρών.
 A.Y.E., 1908, Ε/αακ, Έκθεσις προξενείου Σερρών Ιούλιος- Δεκέμβριος.
 A.Y.E., 1908β, Φ 40.3, πίνακες των εν Μακεδονία αμβισβητούμενων σχολείων.
 A.Y.E., 1911, Φ 101, έγγραφα του προξενείου Σερρών προς την επιτροπήν ευαγών σκοπών.
 A.Y.E., 1911, Φ 122, υποφ. 5, Σχολεία Σερρών.
 A.Y.E., 1923, Φ 21, Υπ. 4.
 Δ/νση Γεωργίας Νομού Σερρών, Φάκελος Ηράκλεια, Πίνακας Διανομής του Αγροκλήματος Ηράκλειας.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ

- Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, Δ/σις Στατιστικής, Απαρίθμησης των κατοικιών των Νέων Επαρχιών της Ελλάδος του έτους 1913, Αθήναι, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1915.
 Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, Δ/σις Στατιστικής, Πίναξ του πραγματικού πληθυσμού της Ελλάδος του απογραφέντος την 19/12/1920, Αθήναι, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1923.
 Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Υγιεινής, Πρόνοιας και Αντιλήψεως, Τμήμα Στατιστικής, Απογραφή Προσφύγων, Αθήναι, Εθνικόν Τυπογραφείον 1923β.
 Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 15-16/5/1928, Αθήναι, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1935.
 Επιτελική Υπηρεσία του Ελληνικού Στρατού, Στατιστικοί Πίνακες πληθυσμού κατ' εθνικότητας των νομών Σερρών και Δράμας, Αθήνα 1919.

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγελόπουλος, Π., «Ένα Διπλότυπο Μητρώο Αδειών Γάμου της εκκλησιαστικής περιφέρειας Νιγρίτας (1880-1883)», στα πρακτικά του συμποσίου: Δήμος Νιγρίτας, Η Νιγρίτα - η Βισαλτία διά μέσου της Ιστορίας, Νιγρίτα, Δήμος Νιγρίτας 1995.
 Ανώνυμος, «Η επαρχία των Σερρών κατά την εκκλησιαστικήν διαίρεσιν και την εκπαιδευτικήν κίνησιν», Ημερολόγιον της Ανατολής, Κων/πολις, Τυπογραφείον Παλλαμάρη, 1886.
 Ασδραχάς, Σ., (επιμ.), Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15^{ος}- 19^{ος} αιώνας), Αθήνα, Μέλισσα, 1979.
 Β., «Ο αγροτικός Νόμος εις την Ανατολικήν Μακεδονίαν», Κοινότης, τ. 4, Αθήνα 1922.

- Βακαλόπουλος, Κ., *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1992.
- Bellier, P., Bondoux, R-C., Cheynet, J-C., Geyer, B., Grelois, J-P., Kravari, V., *Paysages de Macedoine*, Paris, De Boccard, 1986.
- Βεργόπουλος, Κ., *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, 1975.
- Brancoff, D. M., *La Macedoine et sa Population Chretiene*, Paris, Librairie Plon, 1905.
- Darby et all, Geographical Handbook Series, *Greece*, Vol. 1, London, Naval Intelligence Division, 1944.
- Διβάνης, Λ., *Ελλάδα και Μειονότητες*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2000.
- Ελευθεριάδης, Ν., *Τα δίκαια της Πολιτείας επί των εν Μακεδονία και Ηπειρώ Γαιών*, Αθήνα, Τυπογραφείον της Β. Αυλής Α. Ραφτάνη, 1915.
- Ζάχος, Δ., *Ιδεολογικές επιλογές και πολιτικές διαχείρισης της ετερότητας: Η στάση της ελληνικής πολιτείας απέναντι στους/στις Ρομά/Ρόμισσοις*, στα πρακτικά (CD- Rom) του διεθνούς συνεδρίου Ετερότητα και Κοινωνία, Αθήνα 2003.
- Ζάχος, Δ., *Διαδικασίες ένταξης σε συνθήκες γενικού κοινωνικού αποκλεισμού: Η εκπαίδευση των Ρομ στην κοινότητα Φλάμπουρου*, Διδακτορική διατριβή στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2005.
- Zachos, D., *Sedentary Rom (Gypsies): The case of Serres basin*, εισήγηση στο στρογγυλό τραπέζι για τις ταυτότητες (Roundtable on Identity) του Έκτου Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Κοινωνικής Ιστορίας (Sixth European Social Science History Conference), Amsterdam 2006, παρατίθεται στο: <http://www2.iisg.nl/esshc/programme.asp?selyear=8&rap=4266>
- Ζεγκίνης, Ε., *Οι Μουσουλμάνοι Αθίγγανοι της Θράκης*, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1994.
- Ζολώτας, Ξ., *Αγροτική Πολιτική*, Αθήνα, Τζάκα, Δελαγραμμάτικα και Σία, 1934.
- Fraser, A., *Οι Τσιγγάνοι*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1998.
- Gorcivic, S., *Makedonien und alt-Serbien*, Wien, Verlag Von L.W. Seidel & Sohn, 1889.
- Καρακασίδου, Α., *Μακεδονικές ιστορίες και πάθη 1870-1990*, Αθήνα, Οδυσσέας, 2000.
- Καραναστάσης, Τ., «Ένας νεομάρτυρας στις Σέρρες του β' μισού του 15^{ου} αιώνα», *Βυζαντινά*, 16 (1991).
- Καφταντζής, Γ., *Η Σεραϊκή χρονογραφία του Παπασυναδινού*, Σέρρες, Ιερά Μητρόπολη Σερρών και Νιγρίτης, 1989.
- Καφταντζής, Γ., «Η εκπαίδευση στον Καζά Σερρών μέσα από κανονισμούς και κώδικες», *Σεραϊκά Χρονικά* 11 (1993) 81-91.
- Κ'σον, Β., Makejohnn, *ΕΤΗΟΓΡΑΦΗ Ν ΣΤΑΤΝΣΤΝΚΑ*, СОΦΗR 1996.
- Kovats, M., The Emergence of European Roma policy, in: Guy, W. (eds.), *Between Past and Future, The Roma of Central and Eastern Europe*, Hertfordshire, University of Hertfordshire Press, 2001, σσ. 93-116.
- Κωστής Ν., *Έκθεσις Ιστορίας του Δεύτερου Δημοτικού Σχολείου Συμβολής*, Συμβολή 29/1/1955.
- Λοπρέστης, Π., «Τα υδραυλικά έργα Σερρών και Δράμας», *Τεχνικά Χρονικά* 3 (1932).

- Λαυρεντίδης, Ι., «Η εν Ελλάδι εγκατάστασις των εκ Πόντου Ελλήνων», *Αρχαίον Πόντου* 23 (1969) 341-382.
- Lucassen, L., Willems, W., Cotar, A., *Gypsies and Other Itinerant Groups, A socio-Historical Approach*, London, McMillan Press, 1998.
- Μερτζίδης, Σ., *Οι Φίλιπποι*, Κωνσταντινούπολις, Ζιβίδου και Β. Βουλγαρόπουλου, 1897.
- Μηλιός, Γ., *Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός*, Αθήνα, Εξάντας, 1988.
- Μολοσσός, Ζ., *Δρομολόγιον ελληνικής χερσονήσου. Αρχαιολογικόν, Ιστορικόν, Γεωγραφικόν, Στρατιωτικόν, Κριτικόν, Γλωσσολογικόν, Στατιστικόν και Εμπορικόν*, τ. 4^{ος} (Μακεδονία και Σερβία, Θράκη και Βουλγαρία), Αθήναι 1903.
- Ξανθάκης, Κ., *Έκθεσις επί της διαρρυθμίσεως του Μονοτάξιου Δημοτικού Σχολείου Συμβολής μετά του ιστορικού της ανεγέρσεως*, 29/1/1955.
- Okely, J., *The Traveller - Gypsies*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.
- Παπαγεωργίου, Π., *Αι Σέρραι και τα Προάστεια, τα Περί τας Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδρόμου*, Θεσσαλονίκη, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Σερρών, 1988.
- Παπασυμεών, Ι., «Πολιτισμικές αντιθέσεις στο Μεσοπόλεμο» στο: Δήμος Νιγρίτας, *Η Νιγρίτα - η Βισαλτία διά μέσου της Ιστορίας*, Θεσ/νίκη 2000.
- Πέννας, Π., *Ιστορία της πόλεως των Σερρών*, Αθήναι, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρία Σερρών - Μελενικίου, 1966.
- Πέννας, Π., «Ο Στρυμών και τα παραγωγικά έργα της πεδιάδος των Σερρών επί τουρκοκρατίας», *Σερραϊκά Χρονικά* 7 (1973).
- Πούπουρας, Δ., *Ιστορία του Σχολείου Α. Συμβολής*, Συμβολή 25/6/1973.
- Σβορώνος, Ν., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1976.
- Στεφανίδης, Δ., *Αγροτική Πολιτική και Οικονομική Πολιτική επί των Συλλεκτικών Έργων*, Αθήναι, 1948.
- Stewart, M., *The Time of the Gypsies*, Oxford, Westview, 1997.
- Σχινάς, Ν., *Οδιπορρικαί Συμειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας Οροθετικής Γραμμής και Θεσσαλίας*, Messenger D' Athenes, 1886.
- Τζανακάρης, Β., «Ένας Οργανοπαίχτης - συνέντευξη με τον Μήτσο Χίντζο», *Γιατί*, τ. 68 (Σέρρες 1981) 13-17.
- Τραυλαντώνης, Α., «Ο Γυφτοδάσκαλος», Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα Β' Γυμνασίου*, Αθήναι 1976, σσ. 124-131.
- Φιλιππίδης, Δ., *Η Μακεδονία*, Αθήνα, 1906.
- Χαλκιάπουλος, Α., *Η Μακεδονία, Εθνολογική Στατιστική των Βιλαετίων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου*, Αθήναι 1910.
- Χατζηκυριακού, Γ., *Σκέψεις και εντυπώσεις εκ περιοδείας ανά την Μακεδονίαν (1905-1906)*, Θεσσαλονίκη 1962.
- Willems, W., *In Search of the true Gypsies, From Enlightenment to Final Solution*, London, Frank Cass, 1997.
- Yeager, Ruth Marie, *Refugee settlement and Village change in the district of Serres Greece 1912-1940*, Dissertation Submitted in the University of California, Berkeley 1979.

Πίνακας 1
Μέλη ρομικών ομάδων σε οικισμούς - χωριά - πόλεις του νομού Σερρών,
στα οποία συνεχίζουν την παρουσία τους μέχρι και σήμερα*

όνομα οικισμού / χωριού / πόλης	Ημ. Ανατολής (1886)		Gorevic (1889)		Κ'ρον (1900)		Απογραφή 1905, Α.Υ.Ε.		Brancoff (1905)		Χαλκιάσπουλος (1905)		ΝΕΛΕ 1990		ΑΠΟΓ. 1991		Ρομ το 2001
	Ρομ	άλλοι	Ρομ	άλλοι	Ρομ	άλλοι	Ρομ	άλλοι	Ρομ	άλλοι	Ρομ	άλλοι	Ρομ	άλλοι	Ρομ	άλλοι	
σήμερα		τότε															
Σιδηροκάστρο		Δεμίρ - Χισάρ			420	5420	500	5800	162	1373			500	5337	200	200	
Νέο Πεπίτσι		Βέτερνα			120	1650	500	2250					180	2479	150	150	
εγ. (Πεπίτσι)		Ομπάγια									30	50					
εγ. (Λιμνοχώρι)		Μαντάρ(θ).			120	540	100	30					120	664	110	110	
Ηράκλεια		Τζουμαγιά			300	5750	760	7635	102	4965			1600	3857	800	800	
Σαρακατσαναίτο (Ηράκλεια)		Ντολάπ Τσιφλίκ					15	-	120	-							
Ποντιμένο		Ερνί Κιόι			180	495	250	800	600	400			1400	1701	1000	1000	
Ανθή		Φιτόκι		48	120	80	350	-	120	-	125	25	600	669	600	600	
Φλάμπουρο		Βαϊρακιάτ		150	70	-	400	-	300	-	400	-	800	1024	800	800	
εγ. Φλάμπουρο		Γεωργουλιές			150	80	75	-									
εγ. Φλάμπουρο		Γενί-Τσιφλίκ					10	-			100	-					
Μαυροθάλασ.		Μουνούχ					25	200			25	200		1767			
Μαυροθάλασ.		Πύργος					100	25					400		400	400	
Σέρρες		Σέρρες					700	25875	318	8985			2600	49380	800	800	
συνοικ. Σερρών		Αλή-Μπέη-Κιόι		120	138	60	200	-	252	52					1200	1200	
Λευκίνας		Καβακλή					150	60			150	60		1741	50	50	
Νεοχώρι		Νοβόσελο			48	180	200	-	54	290	200	-	670	1217	700	700	
Κάτω Καμήλα		Μουσίμ Καμήλ												1497	20	20	
Σκούταρι		Κιζ - Πίκεσι							24	240				2386	100	100	
Εγ. (Σκούταρι)		Αδάτα							6	184							
Βαλτοτόπι														80	1210	60	60
Νέος Σκοπός		Κισσάλικ					60	-					150	2413	200	200	
Αγία Ελένη		Κακαράσκα							48	336			350	622	90	90	
Παραλίμιο		Βερνέρι		25	180	20	35	-			35	-	150	573	150	150	
Μύρκινος		Δοξόματος		75	120	60	75	-						237	70	70	
Δραβίσκος		Ζηναβλικ		100	130	200	250	100					420	1520	400	400	
Συμβολή		Μπάνιτσα			160	-					130	-	400	310	300	300	

* εγ. = εγκαταλελειμένος οικισμός

Πίνακας 2
Μέλη ρομικών ομάδων σε οικισμούς - χωριά - πόλεις του νομού Σερρών,
στα οποία δεν συνεχίζουν σήμερα την παρουσία τους

όνομα χωριού	Ημ. Ανατολής (1886)		Gorsevic (1889)		Κ'ρον (1900)		Απογραφή 1905, Α.Υ.Ε.		Brancoff (1905)		Χακιάποινλος (1905)		παρατηρήσεις
	Ρομά	άλλοι	Ρομά	άλλοι	Ρομά	άλλοι	Ρομά	άλλοι	Ρομά	άλλοι	Ρομά	άλλοι	
σήμερα	παλιότερα												
εγ. (Α.Πορούα)	Τσαφρλί				50	100	15	55					
Άγκιστρο	Τσεγκέλοβο				130	1520			18	1608			
Καπόφουτο	Τσέρβιτσα				30	640							
Μοναστηράκι	Ντελί Χασάν				55	420							
Κερκίνη	Μπούτκοβο				50	605	100	1015					
εγ. Κερκίνη	Ταζλί(κ)				50	120							
Μεσόλοφος (εγ. Κερκίνη)	Λόζιτσε				90	400							
(Πιθανόν στη λίμνη Κερκίνη)	Κανλί (ίσως Καλέ Μαχαλά)				120	300							
Χρυσοχώρια	Χαζ'νατάρ				60	500					50	840	πήγαν στην Ηράκλεια
Γόνιμο	Μύρινα.				120	420					150	250	
Μεγάλοχόφρι	Μπουγιούκ/Γκο λιάμα Μαχαλά				60	420							
Βαλτερό	Βαίρακλή				30	700							
Χείμαρος	Κόφιβα				140	350							
Γεφροπούδι	Κιοντρί				30	470							
Αμμοδιά	Κουμί				45	900							
Λισοχώρι	Ορμανλί								36	144			
Μονοκκλησιά	Καρατζάδες	70	270										
Ζευγολαπί	Νεράροστ(ι)				60	400							
Σπρυμωνικό	Ορλίικ								102	1658			
Άμπελοι	Μάκεστ(ι)								42	656			
τοπ. (Σηραμιά)	Απίδα Τσερκέζ'				50	350			180	75			
Κ. Μητρούσι	Χά(σ)μονός								48	532			
Προβατιάς	Γενί Κιόι							25					
Καλά Δένδρα	Καλέντρα										20	550	
Επτάμυλοι	Τζεντινέριμεν		30	10				20			72	-	
Εγ. (Ελατώνας)	Ραϊκόβιτσα	105	-						18	640			
Τούμπια	Τούμπια				220	200							

Πίνακας 2 (συνέχεια)

Αδελφικό	Άγκο ή Άγροβα								18	248		Νομάδες εμφανίζονται περιοδικά και σήμερα
Μεσοκόμη	Κάκαρα							60	-	40	-	
Ψυχικό	Βερζιάνη									200 Ρ. και Έλλ.		
Δήμητρα	Τζέλεπ											
Θολός	Θολός			60	100	80			54	-		
εγκ. (Ν.Πέτρα)	Τα(υ)άνος			50	150	90			30			πήγαν στο Δραβίσκο
Άγνωστο**	Αμπτουλά Μαχ.			65	-							
Πεθελινός	Πετελινός			60	120							
εγκ. (Πεθελινό)	Σφραμένος, Πλιακός, Φάπτιζι			15	240	250	-					
				305	-							

** Οι *Bellier, et al* (1986: 121) αναφέρουν ο οικισμός αυτός καταγράφεται μεταξυ Βαμβακούσας και Πεθελινού σε Αυστριακό χάρτη του 1917, ενώ σύμφωνα με χάρτη του *Gorcevic* βρίσκεται μεταξυ Απιδιάς (Σηραμιάς) και Ξυλότρου (Αγίας Παρασκευής).

Πίνακας 3

Συνολικός αριθμός των μελών των ρομικών ομάδων του νομού Σερρών, σύμφωνα με τις σημαντικότερες εθνογραφικές απογραφές του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα

συγγραφέας	έτος απογραφής	αριθμός
Ν. Σχανάς	1886	5880
Ανόνομος (Ημερολόγιον της Ανατολής)	1886	847
S. Gorcevic	1889	2500
B. K'ncov	1900	4563
Brancoff	1905	2898
ΥΠΕΕ	1905	5875
A. Χαλκιάπουλος	1905	1500
Δ. Φιλίππιδης	1906	5580

ABSTRACT

DIMITRIOS ZACHOS

ASPECTS OF SOCIAL HISTORY OF ROMIKES TEAMS OF SERRES PREFECTURE AND THEIR RELATIONSHIP WITH THE FORMAL EDUCATION OF THE GREEK STATE (1880-1940)

The first part of this report defines its target group and then offers a brief outline of the wider problematics relating to how those who define themselves, or are defined by others, as Roma are perceived in Greece. This is followed by an attempt to explore the reasons why the members of the Rom social groups have historically been subjected to discrimination, persecution, and racist treatment.

The second part investigates the presence of members of Rom groups in the villages, towns, and regional capital of Serres prefecture through ethnographers' and local historians' reports and through archival texts, and also records their history in relation to the economic, social, and political development of the local community, as also of the wider area of Macedonia and the Greek state.

Part three highlights the historical relationship between the Rom groups in Serres prefecture and the official state education of the Greek state, and the part played by the latter in their integration into, or exclusion from, the local communities and the national community. It then outlines the problems faced by the members of Rom groups today in their educational progress, and offers proposals for improving it.

The report concludes with an appraisal of the present socio-economic position of the members of the Rom groups in the prefecture, emphasising the distinctive nature of the «Rom question» and the delicate approach its 'handling' requires.

ΧΟΡΗΓΟΙ:

ISBN: 978-960-86390-8-9